

Gün saymaya başlayan eşsiz bir dünya mirası: Hasankeyf ve Dicle Vadisi

A unique global heritage starting to count its remaining days:
Hasankeyf and Tigris Valley

Makale ve resimler / Article - Pictures:
Arkeolog / Editör-Archaeologist / Editor
Nezih **Başgelen**

info@arkeolojisanat.com

5 Ağustos 2006'da temeli atılan İlısu Barajı tamamlandığında Hasankeyf ile birlikte Dicle vadisinde dünya tarihine yön vermiş çok sayıda yerleşim yeri sular altında kalacak.

Fırat'la birlikte uygarlığın beşiğini sarıp sarmalamış bir nehirdir Dicle. Verimli Hilal'in bir ucunda ilk üretime geçişten itibaren Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Batı dillerindeki adı "Tigris", Sümerce "Tig-gal" (Ulu Irmak) sözünden gelmektedir.

Hazar Gölü'nden itibaren 1900 km'lik yatağı boyunca sularıyla bu "ulu Irmak" nice yerleşime ve uygarlığa can vermiştir. Mardin iline bağlı Gercüş ilçe merkezinin 23 km. kuzeyinde yer alan Hasankeyf de varlığını Dicle'ye borçlu bölgenin en önemli tarihi merkezlerinden birisidir.

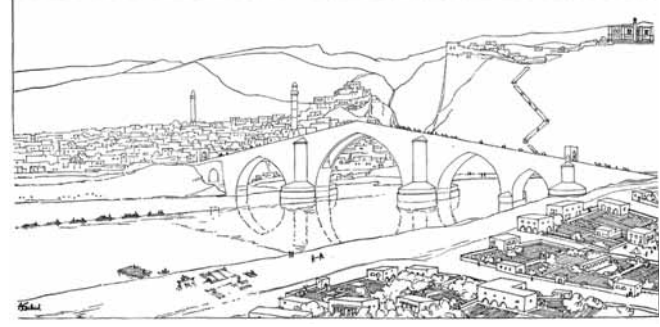
Hasankeyf bugüne ulaşan tarihi anıtları ve ilginç dokusuyla, bütün bir geçmişi gezerken soluya-bileceğiniz içinizde tarihi tüm boyutlarıyla hissedebileceğiniz ülkemizin ender köşelerinden biridir. Kazı ve araştırmalar halen sürmekte olduğundan

A large number of settlements which have directed world history in Tigris Valley will be left under waters alongside of Hasankeyf, when İlısu Dam, the foundation of which was laid on August 5, 2006, is completed.

Together with Euphrates, a river which has embraced the cradle of civilization is Tigris. Starting from initial transition into production at one end of the fertile crescent, it has played a significant role in the history of Anatolian and Mesopotamian civilizations. "Tigris", as it is called in Western languages, originates from the word "Tig-gal" (Mighty River) in Sumerian.

This "mighty river" with water along its 1900 km long bed starting from Hazar Lake, has given life to many a settlement and civilization. Hasankeyf, situated 23 km north of Gercüş district center of Mardin province, is one of the most important historical settlements of the region which owes its existence to Tigris.

With its historical monuments and interesting

henüz yerleşimin tarih öncesinden klasik çağlara değin geçirdiği evreler ve bu dönemlere ait kalıntılar konusunda elimizde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Romalılar'ın bölgedeki kara ve nehir ulaşımının emniyeti ve İran sınırının kontrolü için burada bir kale yaptıkları bilinmektedir.

M.S. 451'deki Konsili'nin kayıtlarında ise yerleşim "Cepha" adıyla geçmekte ve burada bir süryani piskoposluk merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraları İslâm egemenliğine giren yerleşme, sırasıyla Abbasiler, Hamdaniler ve Mervaniler tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde Arapça'da "Kaya Hisarı" anlamına gelen Hısn Keyfa adıyla anılmaktadır. 1102'den 1232'ye değin Artuklular'ın 1236'dan 1461'e kadar da Eyyubilerin egemenliğinde önemli bir merkez olarak gelişmiş ve altın çağını yaşamıştır. Bugün kalıntılarını gördüğümüz pek çok anıtsal eser de bu süreçten kalmıştır.

1260'ta İlhanlılar tarafından yağmalanıp tahrip edilen Hasankeyf, Akkoyunlular zamanında eski önemini tekrar kazandıysa da daha sonraları gitgide önemini yitirmiştir. Bugün Mardin ili Gercüş ilçesine bağlı bir bucak merkezidir. Kaleiçinde mağaralar içindeki geleneksel yerleşimi 1967'de valilik kararıyla aşağıya anayolun kenarına indirilmiştir.

Hasankeyf'teki en görkemli anıt XII. yüzyılda tahminen 1140 dolaylarında Artuklu Sultanı Fahrettin Karaaslan tarafından yaptırıldığı düşünülen köprüdür. Günümüze sadece ayaklarına ait kalıntılar ulaşmıştır. Sadece Dicle'nin sol yakasında ilk kemeri sağlamdır.

Köprüyü devrinde gören Yakut, notlarında "Gezdiğim ülkelerin hiçbirinde daha büyüğünü görmedim" demektedir. Albert Gabriel'in restitüsyonuna göre büyük kemerinin açıklığı 40 metreyi bulmaktadır. Orta ayaklarının üzerinde çeşitli insan kabartmaları vardır. Oldukça harap olan bu kabartmaların Malabadi ve Cizre köprülerinde olduğu gibi astrolojiyle ilgili olduğu sanılmaktadır. Bu eşsiz köprünün kalıntıları Ilısu Barajı'nın su tutmasıyla ilk gidecek eserler arasındadır.

texture surviving until today, Hasankeyf is one of the rare corners of our country where you can breathe the entirety of a past when you tour it and where you can feel history with all its dimensions. Since excavations and explorations are still in progress, there isn't much information yet on the phases the settlement has evolved through from pre-historic times to classical ages and remnants from these periods. It is known that the Romans had a fort built here for the safety of the land and river transportation in the area and control of the Iranian border.

In the records of Konsili in 451 A.D., the settlement is referred to as "Cepha" and it is inferred that there was a Syriac bishopric here. The settlement which later went under Islamic rule was directed in sequence by the Abbasids, Hamdanis and Mervanis. In this period, it was referred to as Hısn Keyfa which means "Rock Castle" in Arabic. It developed as an important settlement under the rule of Artukians from 1102 until 1232 and Eyyubis from 1236 to 1461, living its golden age. Many monumental works, the remnants of which we see today, are from this period.

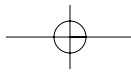
Hasankeyf pillaged and destroyed by İlhanis in 1260 has regained its previous significance at the time of

Akkoyunlus, has started to lose this significance as time progressed. Today, it is a town in Gercüş district of Mardin province. The traditional inhabitation within caves in the old fort was moved to the side of the highway down below by the decision of the governor's office in 1967.

The most magnificent monument in Hasankeyf is the bridge believed to have been built by Artuklu Sultan Fahrettin Karaaslan in 12th Century, circa 1140. Only the remnants of its abutments have survived until today. Its first arch on the left bank of Tigris has remained intact alone.

Yakut, who saw the bridge in its time, says; "I've never seen any larger one in any country I visited" in his notes. According to Albert Gabriel's restitution, the span of its largest arch is about 40 meters. There are various human reliefs on its middle abutments. It is believed that these reliefs, which are in poor shape, are related to astrology as in Malabadi and Cizre bridges. The remains of this unique bridge are among those which will be lost first as Ilısu Dam retains water.

Another important structure from Artuklu period is the Hasankeyf Palace situated in the fort dated to 12th Century. The remnants of the towers of the structure

Arkeoloji /Anıt-Çevre // Archaeology / Monument-Environment

Eylül-Ekim / September-October 2006/ No.17

Artuklu döneminden kalan diğer önemli bir yapı Kale'de yer alan ve XII. yüzyıla tarihlenen Hasankeyf Sarayı'dır. Kare planlı, tuğla kemerli kesme taştan olduğu anlaşılan yapının kulelerine ait kalıntılar bugün de görülebilmektedir.

Artuklu çağından ayakta olan en önemli yapı ise kale içindeki Ulucami'dir. XIV. yüzyılın başlarında yapıldığı sanılmaktadır. Hasankeyf'teki diğer eserlerden biri 1409'da Eyyubi Sultanı Süleyman tarafından yaptırılan Camii El-Rızk'tır. Ana mekanı yıkılmış, tipik minaresi şerefesine kadar sağlam durumdadır. Alçı süslemeleriyle dikkati çeken Koç Camii, XIV. yüzyıl sonuna ya da XV. yüzyıl başına tarihlenen diğer önemli bir eserdir. Dicle'nin karşı kıyısındaki İmam Abdullah Zaviyesi bugün Diyarbakır Müzesi'nde korunan eşsiz ahşap süslemeli kapısı ve ayaktaki bölümleriyle XIV. yüzyıl Hasankeyf'inin ilginç eserlerindedir.

Hasankeyf çoğu kez Dicle kenarında Uzun Hasan'ın Otlukbeli Savaşı'nda (1473) ölen oğlu Zeynel Bey için yaptırdığı türbe ile özdeşleşmiştir. Altta mumyalık üste ana mekânı bulunan yapı dıştan silindirik içten sekizgen planlıdır. Kesme taş üzerine tuğla kaplama olarak inşa edilmiştir. Geometrik motifli çiniler tüm kubbeyi ve gövdeyi kaplamaktadır. Yazıtı da çinidir. Abdurrahman oğlu Pir Hasan adlı bir mimar tarafından yapılmıştır. Semerkant üslubunun Anadolu'daki yegane örneğidir. Bu eşsiz eser de Ilisu Barajı tamamlandığında yükselen suların altında kalacaktır.

Hasankeyf binlerce yıllık geçmişinin yanı sıra, bugün ayaktaki anıtları ve

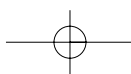
deduced to have a square plan made of brick arched cut stone may be seen today.

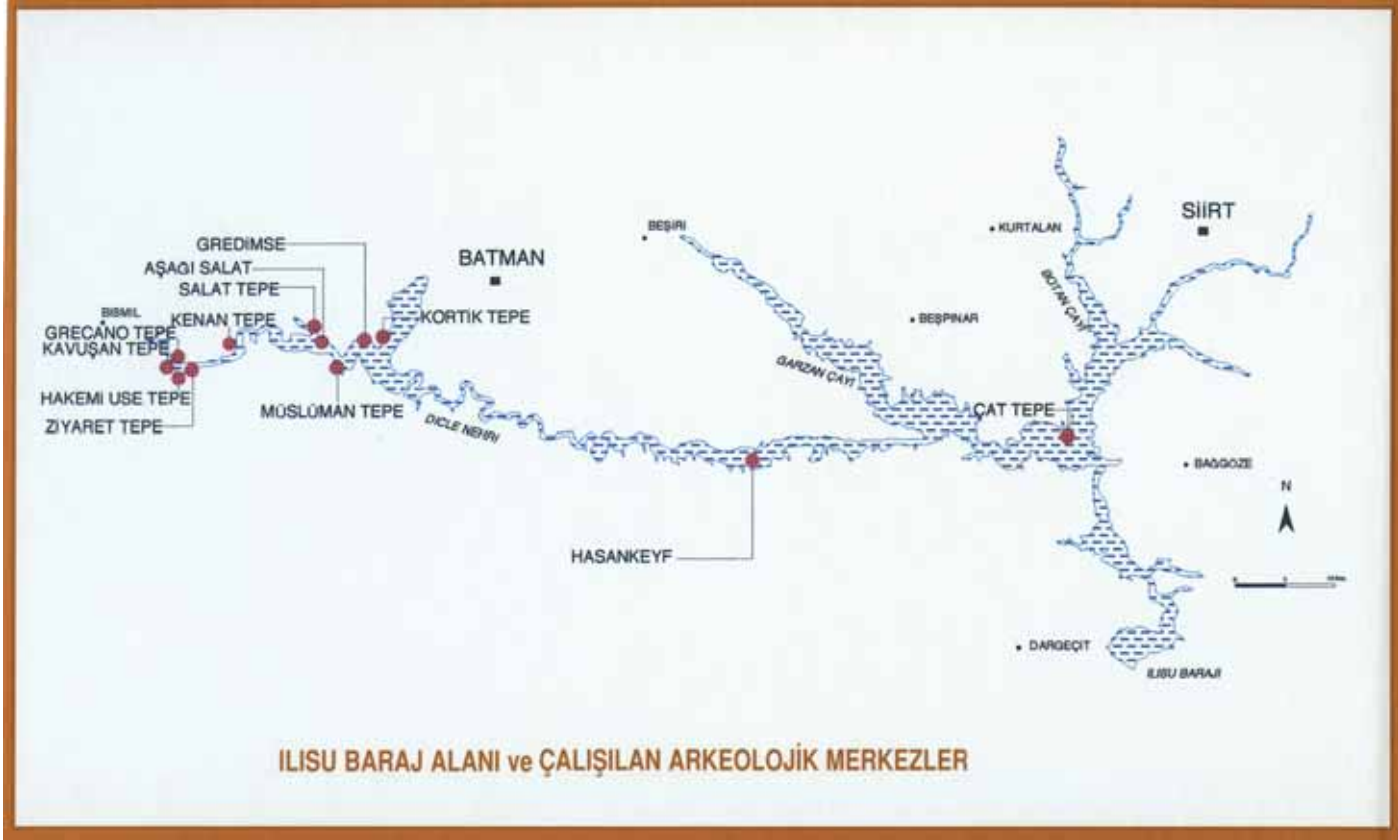
The most significant structure still standing from Artuklu period is Ulucami in the fort. It is believed to have been built in early 14th Century. Another work in Hasankeyf is El-Rızk Mosque built by Suleiman, Sultan of Eyyubis, in 1409. The basic structure has collapsed with its typical minaret intact, including its şerefe. Koç Mosque, drawing attention with its plaster decorations, is yet another work dated to late 14th Century or early 15th Century. Imam Abdullah Zaviye across Tigris is one of the interesting works of 14th Century Hasankeyf, with its unique door with wooden decorations conserved today in Diyarbakır Museum and its standing parts.

Most of the time, Hasankeyf is identified with the tomb built by Uzun Hasan for his son Zeynel Bey who died in the war of Otlukbeli (1473) by Tigris. The structure with a mummy chamber underneath and its main body

above has a cylindrical plan from the outside and an octagonal layout inside. It was built with brick covering on cut stone. Tiles with geometrical motifs cover the whole dome and body. The scripture is also tile. The structure was built by an architect named Son of Abdurrahman Pir Hasan. It is the sole specimen in Anatolia of Samargand style. This matchless work will also stay under the rising waters upon completion of Ilisu Dam.

Alongside of its thousands of years old history, Hasankeyf is an important Turkish-Islamic city with its standing monuments and remnants. The portion which will be covered by waters along Tigris Valley together with Hasankeyf offers more appropriate conditions in terms of climate, natural environment and raw material resources compared to the Mesopotamian culture environment it is affiliated with. It was revealed in carried out explorations that it has been the scene of settlements that are much more significant archeologically as well.

kalıntıları açısından önemli bir Türk-İslâm şehridir. Hasankeyf ile birlikte Dicle Vadisi boyunca sular altında kalacak kesim, iklim, doğal çevre ve ham madde kaynakları açısından bağlı olduğu Mezopotamya kültürü çevresinden daha uygun şartlara sahiptir. Arkeolojik açıdan da çok daha önemli yerleşimlere sahne olduğu yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır.

1998'de ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma Merkezi (TAÇDAM) ile Kültür Bakanlığı ve Devlet Su İşleri (DSİ) arasında yapılan bir protokolle İlisu ve Karkamış arkeolojik kurtarma çalışmalarının, Keban, Atatürk ve Karakaya barajlarında olduğu gibi ODTÜ koordinatörlüğünde yapılması kararlaştırılmış ve çalışmalara başlanmıştır.

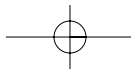
Başta İstanbul, Ankara, Hacettepe, Bilkent ve Eskişehir üniversiteleri olmak üzere, Amerika Birleşik Devletleri'nde Bryn Mawr, Binghamton, Utah, Akron, Almanya'da Münster ve Münih Ludwig Maximillans, İtalya'da Roma La Sapienza üniversiteleri ile Amerikan İlmi Araştırmaları Derneği (ART), Alman Arkeoloji Enstitüsü, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü gibi ülkemizde çalışan yabancı bilim heyetlerinin de katılım ve destekleriyle kazı ve araştırmalara başlanmıştır.

İlisu Baraj gölü bölgesinde 1999 yılında Hasankeyf, Ziyarettepe, Gre Dimse ve Boztepe'de, 2000 yılında Müslüman Tepe, Kenan Tepe, Giricano, Salat Tepe, Aşağı Salat, Kortik Tepe'de kazılara başlanmıştır. 2000 yılında kazısı başlayan Kortik Tepe'de bölgenin Neolitik Dönemi'ne ışık tutacak çok önemli bulgular ele geçmiştir. Akeramik Neolitik bir yerleşimin bütün özelliklerinin saptandığı Kortik Tepe'nin yanısıra, Hakemi Use Tepe'de Demir Çağı tabakasının hemen

By a protocol signed in 1998 by METU Historical Environmental Research Center (TAÇDAM) and Ministry of Culture and State Hydraulic Works (DSI), it was decided that Ilisu and Karkamış archaeological recovery works should be carried out under coordination by METU as in Keban, Atatürk and Karakaya Dams and work was started.

Excavations and explorations were started with the participation and support of Istanbul, Ankara, Hacettepe, Bilkent and Eskişehir Universities, Bryn Mawr, Binghamton, Utah and Akron Universities in USA, Münster and Munich Ludwig Maximillans Universities in Germany, an Rome La Sapienza University in Italy and foreign science missions like American Scientific Research Association (ART), German Archaeological Institute and French Anatolian Research Institute operating in our country.

Excavations were started in Ilisu Dam lake area in Hasankeyf, Ziyarettepe, Gre Dimse and Boztepe in 1999, and Müslüman Tepe, Kenan Tepe, Giricano, Salat Tepe, Aşağı Salat and Kortik Tepe in 2000. Very important findings were unearthed in Kortik Tepe, the excavation of which was started in 2000, to shed light on the Neolithic Period of the region. Beside Kortik Tepe where all characteristics of an Aceramic Neolithic settlement were detected, the unearthing of an Early Calcolithic-Late Neolithic settlement just under the Iron Age layer in Hakemi Use Tepe has changed the information on the original settlements of the region greatly. Findings made in excavations carried out in set-

Arkeoloji /Anıt-Çevre // Archaeology / Monument-Environment

Eylül-Ekim / September-October 2006/ No.17

altında Erken Kalkolitik-Geç Neolitik yerleşimin günışığına çıkarılması bölgenin ilk yerleşimleri hakkında bilgileri büyük ölçüde değiştirmiştir. Salat Tepe, Kenan Tepe, Giricano ve Kavuşan Höyük gibi merkezlerde yapılan kazılarda elde edilen veriler bölgenin Geç Kalkolitik dönemden itibaren kesintisiz yerleşim gördüğünü ortaya koymuştur.

Giricano kazısında bulunmuş Orta Assur Dönemi'ne tarihlenen 15 adet Assurca çivi yazılı tablet en çarpıcı bulgulardan birisidir. Bu sıradışı bulguyla Yukarı Dicle Bölgesi'nde ilk kez bilimsel bir kazı çalışması sırasında çivi yazılı tabletler ele geçmiştir.

2001 yılında Hakemi Use Tepe, Kavuşan Tepe gibi yeni merkezlerde çalışmalar başlatılmış, bugüne kadar ortaya çıkartılan çarpıcı buluntular bölgenin tarih öncesini yeniden ele almamızı sağlayacak ölçüde şaşırtıcı bilgiler vermiştir. Müslüman Tepe ve Aşağı Salat merkezlerinde yapılan kazılarda özellikle Erken Tunç Çağı mezarlarından ele geçen zengin buluntular bölgenin ölü gömme adetleri hakkında ilginç bulgular sağlamıştır.

Assur döneminde bölgenin eyalet merkezi olduğu düşünülen Ziyarettepe'de yapılan çalışmalarda Höyük zirvesindeki Geç Assur Sarayı ve Aşağı Şehir'de Geç Assur zengin evi kazılmış; yapılan basamaklı açmada ise, Ziyarettepe'nin Geç Assur, Orta Assur, İ.Ö. II. Bin Mitanni yerleşimi ve İ.Ö. III. Bin yerleşimleri ile kesintisiz olarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmıştır.

Projenin ilgi merkezi Hasankef'teki kazı ve araştırmalar ise bugüne kadar daha çok Merkezi Kazı

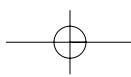

lements like Salat Tepe, Kenan Tepe, Giricano and Kavuşan Höyük have revealed that the area was inhabited without interruptions, starting from the late Calcolithic period.

The 15 Assyrian cuneiform

scriptures dated to Mid-Assyrian period, found in Giricano excavation is one of the most striking findings. With this extraordinary finding, for the first time, cuneiform scriptures were found during a scientific excavation in the upper Tigris Region.

In 2001, work was started in new settlements like Hakemi Use Tepe and Kavuşan Tepe, with the striking findings unearthed so far, revealing information surprising enough to make us re-address the prehistorical times of the

Alanı olarak tanımlanan Süleyman Camii, Koç Camii gibi anıtsal yapıların arasındaki bölümlerde, Dicle kıyısındaki Camii Mardinike'de saray kompleksi ve Kızlar Camii güneyindeki külliyeleer ile seramik atölyelerinde yoğunlaştırılmıştır. Son yıllarda diğer alanlarda da özellikle Yukarı Şehir'de de çalışmalara başlanmıştır.

Bugün zaman ve mekân değerleri, her şey olup bitmeden, eserler su altında kalmadan önce bize enine boyuna düşünme ve iş isten geçmeden gerekli önlemleri alma fırsatı tanıyor. Ülke yönetiminden sorumlu kişiler olarak, bu ülkenin yaşayan, düşünen insanları olarak yeterince bu fırsatı kullanıyor muyuz?

Yarının dününü yaşarken, geçmişten geleceğe uzanan süreçte tarih bize soruyor? Dicle kıyısındaki eserleri, Hasankeyf'teki devrinin yegane örneği Zeynel Türbesi'ni, eşsiz Artuklu Köprüsü kalıntılarını, El-Rızk Camii'ni, Koç Camii'ni, İmam Abdullah Zaviyesi'ni sulara teslim edecek miyiz? Ülkemizin yeryüzünde ender rastlanan zengin kültür mirasını Ilisu'da, Yortanlı'da, Akköprü'de Çine'de, Çoruh'ta vurdum duymaz bir mirasyedi gibi yok yere harcayacak mıyız?

region. The rich artifacts found in excavations made in Müslüman Tepe and Aşağı Salat settlements, specifically in early Bronze Age tombs have provided us with interesting findings relating to the dead burial customs of the region.

In the works carried out at Ziyarettepe, believed to be the provincial capital of the region in Assyrian period, a late Assyrian palace at the top of the tumulus and the house of a rich man in lower city was excavated and it was established in the carried out stepped unearthing that Ziyarettepe maintained its existence without interruption with late Assyrian, mid-Assyrian, 2nd Millennium B.C. Mitanni settlement and 3rd Millennium B.C. settlements.

The excavations and explorations in Hasankeyf, which is the center of attention of the project, were concentrated so far in the areas between monumental structures like Suleiman Mosque and Koç Mosque, known as the Central Excavation area in the palace complex in Camii Mardinike on the bank of Tigris and the complexes in the south of

Kızlar Mosque and in the ceramic workshops. Recently, work has started in other areas, especially in the upper city, too.

Contemporary values of time and space allow us to contemplate and take the necessary measures before the works are covered by water. Are we using this opportunity adequately as people responsible for the administration of the country as living, thinking people of this country?

As we live the yesterday of tomorrow, history asks us in the process extending from the past towards the future. Shall we surrender the works on the banks of Dicle, the Zeynel Tomb, which is the unique specimen of its age in Hasankeyf, the matchless Artuklu Bridge remnants, El-Rızk Mosque, Koç Mosque or Imam Abdullah Zaviye to waters? Shall we waste the rich cultural heritage of our country, which is rare on the face of the earth in Ilisu, Yortanlı, Akköprü, Çine or Çoruh just like a squandering inheritor of a large fortune?